

Recenzje

Jerzy Siuta, Krzysztof Krzyżewski (red. nauk.):

„Behawioryzm i psychologia świadomości”

Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2000, ss. 154

Recenzowana książka stanowi pierwszy tom serii Źródła Współczesnej Psychologii. Jest to wybór oryginalnych tekstów przedstawicieli różnych podejść w psychologii, próbujących rozstrzygnąć – po pierwsze – kwestię przedmiotu psychologii – czy jest nim świadomość, czy zachowanie, oraz – po drugie – podstawową kwestię metodologiczną: jaką perspektywę – obserwatora wewnętrznego czy zewnętrznego należy przyjąć przy uprawianiu psychologii. Celem książki jest prezentacja rozmaitych podejść do tej problematyki, z jednoczesnym ukazaniem licznych kontrowersji, jakie są związane z kwestią statusu psychologii jako nauki, jej metodologii i problematyki badawczej.

Tom otwiera artykuł *Psychologia funkcjonalna* Jamesa R. Angella, przedstawiciela ujęcia zwanego wczesną świadomościową postacią funkcjonalizmu. Autor opisuje filozoficzne i historyczne korzenie psychologii funkcjonalnej oraz podkreśla różnice pomiędzy tym rodzajem psychologii a psychologią strukturalną. Przedstawia także i analizuje główne założenia i sposoby podejścia do psychologii funkcjonalnej oraz zwraca uwagę na powiązania między poszczególnymi typami funkcjonalizmu. Kończąc swój artykuł, Angell ukazuje trudności, jakie piętrzą się przed naukowcem uprawiającym ten typ psychologii. Warto zaznaczyć, że jest to pierwsze tłumaczenie na język polski publikacji tego autora.

Drugi artykuł, zatytułowany *Psychologia a nauka o układzie nerwowym*, został napisany przez kanadyjskiego psychologa – Donalda O. Hebba, reprezentującego neobehawiorystyczno-fizjologiczny punkt widzenia w psychologii, autora koncepcji zespołów komórkowych stanowiących podstawę procesów psychicznych człowieka, znanego polskim czytelnikom z kilku artykułów oraz książki *Podręcznik psychologii*, przetłumaczonych na język polski. W jego artykule szczególny nacisk jest położony na biologiczne (fizjologiczne) podstawy życia psychicznego człowieka. Autor ukazuje, jak mocno psychologia jest zakorzeniona w neurofizjologii, oraz powody, dla których wielu naukowców zaprzeczało istnieniu tej zależności. Dokonuje przeglądu różnych teorii psychologicznych (między innymi Pawłowa i Tolmana) oraz ich wnikliwej analizy i interpretacji w kategoriach „fizjologizowania”. Krytykuje także pewne błędy natury metodologicznej, zwłaszcza dochodzenie do ogólnych, naukowych twierdzeń poprzez indukcję, a przy tej okazji podkreśla również konieczność oparcia nowo tworzonych teorii psychologicznych na wiedzy o układzie nerwowym. Swoją pracę kończy apelem o uwzględnianie danych fizjologicznych i anatomicznych, gdyż mogą one jedynie wzbogacić naszą wiedzę psychologiczną.

Kolejny artykuł, zatytułowany *Problem zmiennych pośredniczących w teorii zachowania molarnego*, został napisany przez Clarka L. Hulla, zwolennika nawykowo-popędowej wersji behawioryzmu. Artykuł, pierwsza w Polsce publikacja tego autora, składa się on z kilku podrozdziałów, w których Hull rozważa kwestie zastosowania praw przyrodniczych w naukach o zachowaniu, prawdopodobieństwo wystąpienia określonego zachowania oraz problematykę konstruktów symbolicznych w analizie i wyjaśnianiu zachowania. Wykazuje, że nie jest możliwe zastosowanie praw i reguł obowiązujących w naukach przyrodniczych w stosunku do ludzkiego zachowania, gdyż zachowanie cechuje się jedynie prawdopodobieństwem (a nie pewnością) wystąpienia w określonych warunkach. Podejmuje też kwestię konstruktów symbolicznych jako podstawy do wyjaśniania zachowania, wykazując ich braki. Próbuje sprecyzować kryteria zastosowania tych konstruktów symbolicznych, przedstawiając swoją koncepcję opartą na pojęciach: siła nawyku oraz intensywność popędu. Przedstawia też status naukowy sprecyzowanych i jednoznacznie określonych konstruktów symbolicznych.

Autorem następnego artykułu pod tytułem *Wstęp do psychologii interbehawioralnej* jest Jacob R. Kantor, przedstawiciel psychologii interbehawioralnej (zwanej też psychologią polową – ze względu na odniesienie do teorii pola, znanej z fizyki i innych nauk). Postulaty, jakie zgłasza w swoim artykule (będącym pierwszą polską publikacją tego autora), to dążenie psychologii do uzyskania statusu nauki przyrodniczej oraz wykorzystanie metody obserwacji jako najbardziej adekwatnej metody badań. Autor przedstawia główne założenie tego podejścia w psychologii – współdziałania organizmów i przedmiotów w konkretnych warunkach i konkretnej sytuacji rozwojowej jako głównego przedmiotu psychologii, kładąc szczególny nacisk na współdziałanie badacza z „interakcją obserwowanych organizmów oraz ich obiektów bodźcowych” (s. 72), i pod tym kątem analizuje podobieństwa psychologii do innych nauk oraz jej specyficzne cechy jako nauki. Krytykuje historyczne (tradycyjne) podejście do psychologii, ograniczające rozwój tej nauki. Odwołuje się do postępów poczynionych w innych naukach, takich jak chemia, fizyka, oraz stara się zastosować odkrycia tych dyscyplin do swojej koncepcji psychologii interbehawioralnej, której podstawowe założenia i konstrukcje zostały w tym artykule omówione.

Artykuł *Pół wieku behawioryzmu* Burrhusa F. Skinnera reprezentuje późną wersję radykalnego behawioryzmu. Autor przedstawia w nim dotychczasowe osiągnięcia tego nurtu psychologicznego, krytykując jednocześnie teorie wyjaśniające ludzkie zachowanie w sposób mentalistyczny – traktuje takie podejście jako pozostałości po „prymitywnym animizmie” (s. 87). Rozważa też kwestie metodologiczne, precyzując swoje zastrzeżenia oraz określa trudności piętrzące się przed psychologiem prowadzącym badania (porównując je z problemami napotykanymi przez innych naukowców, np. biologów). Sam jest zwolennikiem naukowej analizy zachowania; słusność swojego podejścia ukazuje poprzez wykazanie słabych strony innych stanowisk. Kończy swój artykuł zobrazowaniem sytuacji behawioryzmu na tle innych nauk, w tym także społecznych.

Stanley S. Stevens – przedstawiciel operacjonistycznej wersji behawioryzmu – jest autorem artykułu, zatytułowanego *Operacyjne definiowanie pojęć psychologicznych*. Celem tego artykułu jest przedstawienie zasad operacjonizmu – te bowiem gwarantują ścisłość w definiowaniu i używaniu pojęć psychologicznych – oraz wnikliwa analiza pojęć: istnienie, doświadczenie, wrażenie i właściwość. Zamiarem autora było doprowadzenie do „ich zgodności z operacyjnymi wzorcami i w rezultacie pozbawienie ich wszelkiej metafizycznej nadwyżki znaczeniowej” (s. 115). Jednocześnie bardzo wyraźnie jest podkreślona

RECENZJE

konieczność ciągłej „rewizji” zdefiniowanych pojęć – nie mogą być one zdefiniowane jednorazowo i trwale, gdyż wtedy mogłyby nie spełnić kryteriów operacyjnych. Ten krótki artykuł Stevensa jest jedyną dostępną w języku polskim publikacją tego propagatora idei operacjonizmu.

Postulaty psychologii strukturalnej to tytuł następnego artykułu, autorstwa Edwarda B. Titchenera, którego stanowisko można określić jako klasyczną wersję psychologii świadomości. Prezentację swojej koncepcji psychologii jako nauki autor rozpoczyna od porównania psychologii z biologią, wskazując na trzy perspektywy badawcze w tych naukach. Przedmiotem badań biologicznych i psychologicznych może być: struktura, funkcja lub ich zmiany; stanowi to podstawę do wyodrębnienia w biologii: morfologii, fizjologii i ontogenii, a na płaszczyźnie psychologicznej – psychologii eksperymentalnej, funkcjonalnej i ontogenetycznej. Te gałęzie wiedzy omawia też z punktu widzenia gatunkowego i ewolucjonistycznego. Titchener analizuje elementarne zjawiska interesujące psychologów: wrażenia i proste procesy wzruszeniowe oraz ich właściwości. Te sensoryczne i wzruszeniowe procesy traktuje jako bazę bardziej skomplikowanych, funkcjonalnych kompleksów. Broni stanowiska psychologii zajmującej się – po pierwsze – opisem struktury (tych właśnie prostych elementów) jako najbardziej adekwatnej i będącej punktem wyjścia wszelkich innych psychicznych zjawisk oraz – po drugie – odpowiednio przeprowadzającej badania naukowe, czyli „posługującej się” przede wszystkim eksperymentem zarówno w formie laboratoryjnej, „jak i interpretowaniem wyników takiego eksperymentu naturalnego, jaki spotykamy w niektórych wypadkach patologii” (s. 130). Ukazuje wyższość tego podejścia w psychologii w stosunku do innych jej działów.

Autorem kolejnego artykułu, zatytułowanego *Nowa formuła dla behawioryzmu*, jest neobehawiorysta Edward C. Tolma. Krytykuje on introspekcję jako podstawową metodę stosowaną w psychologii, a także główne założenia behawiorystów, zwłaszcza ich uproszczone podejście do zachowania (rozumianego w kategoriach: bodziec-reakcja, określanym na sposób fizjologiczny). Podkreśla fakt pojawiania się nowych – нефизjologicznych – możliwości uprawiania behawioryzmu. Proponuje również jedno z takich nowatorskich (jak na ówczesne czasy) podejść do behawioryzmu, wprowadzając pojęcia: stymulacji, sygnału zachowania, przedmiotu zachowania i aktu zachowania oraz dokonując dogłębnej analizy znaczenia tych terminów. Podkreśla też niezwykle istotną rolę motywacji (obejmującą pragnienia, emocje, instynkty i nastawienia) oraz oczekiwań w regulacji zachowań człowieka. Podejście takie umożliwi nie tylko analizę zachowania, ale pozwala także spojrzeć w inny sposób na problematykę motywacji i celowości ludzkiego działania.

Książkę zamyka artykuł *Psychologia, jak ją widzi behawiorysta* Johna B. Watsona – twórcy behawioryzmu. Artykuł ten to słynny „manifest behawioryzmu”, w którym zawarte są wszystkie tezy i założenia tego psychologicznego nurtu, według którego psychologia traktowana jest (lub przynajmniej być powinna) jako eksperymentalna, obiektywna dziedzina nauk przyrodniczych, której celem jest przewidywanie i kontrola zachowania. Postulaty te „powstały” jako reakcja na ówczesną sytuację w psychologii. Watson poddaje ostrej krytyce podstawowe założenia psychologii systematycznej, strukturalnej i funkcjonalnej oraz odrzuca introspekcję jako metodę naukową na rzecz eksperymentu i obserwacji. Twierdzi, że kwestie świadomości i emocji nie powinny zajmować psychologów, gdyż znane metody behawiorystyczne (i psychologiczne) nie stwarzają możliwości ich badania.

Książka, zgodnie z zamiarem jej redaktorów, umożliwi zapoznanie się z oryginalnymi tekstami wybitnych naukowców w dziedzinie psychologii. Artykuły zostały bardzo dobrze dobrane – ukazują najważniejsze w historii psychologii koncepcje, które z jednej strony próbowały zdefiniować podstawową problematykę i metodologię psychologiczną, a z drugiej – starały się określić status psychologii w stosunku do innych nauk. Szkoda, że – ze względu na niewielką objętość książki – zabrakło w niej więcej artykułów, również wartych przestudiowania.

Artykuły zamieszczono w książce w kolejności alfabetycznej, według nazwisk autorów. Jednak ułożenie ich w porządku chronologicznym lepiej zobrazowałoby przemiany w historii myśli psychologicznej, zachodzące w sposobie myślenia o rozważanych w niniejszych artykułach kwestiach. We wprowadzeniu do książki umieszczone zostały cenne informacje biograficzne o autorach i ich naukowym dorobku; dzięki nim łatwiej dokonać takiej analizy chronologicznej ich poglądów. Zaletą jest też wysoki poziom tłumaczenia artykułów, w większości po raz pierwszy publikowanych w języku polskim.

Celem redaktorów książki było przygotowanie wyboru tekstów źródłowych, a nie analiza merytoryczna zawartych w nich poglądów. Dlatego książkę tę należy polecić przede wszystkim tym osobom, które chcą poznać genezę współczesnej psychologii, historię myśli psychologicznej oraz kwestie związane z określeniem przedmiotu i zakresu zainteresowań tej młodej wtedy dyscypliny naukowej.

Ponadto książka umożliwi czytelnikowi zapoznanie się z tymi poglądami, które odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu się w obrębie psychologii nowych kierunków i podejść, zwłaszcza że są to oryginalne teksty, a nie kolejne streszczenia i opisy ich koncepcji.

Ewa Srebro
Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński